

PRAGMATİZM VE DİN*

William JAMES

Çeviren: Celal TÜRER**

Son konferansımın bitiminde size öncelikle sert fikir(tough-mindedness) ile yumuşak fikri (tender-mindedness) karşılaştırdığımı ve pragmatizmi onların arabulucusu olarak tavsiye ettiğimi hatırlatırım. Sert fikir, kainatın bizim sonlu tecrübemizden oluşan ebedî mükemmel düzenleme olduğunu iddia eden yumuşak fikrin hipotezini olumlu olarak reddeder.

Pragmatik prensiplere göre biz, sonuçları hayatta takip etmeğe yararlı olan her hangi bir hipotezi reddedemeyiz. Dikkate alınması gereken şeyler olarak evrensel kavramlar, belirli duygular kadar pragmatizm için gerçek olabilirler. Bu kavramlar işe yaramıyorsa hakikaten hiçbir anlam ve gerçeklikleri yoktur. Ancak herhangi bir işe yarıyorlarsa o oranda anlam ifade ederler. Eğer fayda, hayatın diğer yararları ile uygunluk arz ediyorsa anlam doğru olacaktır.

Mutlak'ın yararı insanın dinî tarihinin bütün aşamalarıyla ispatlanmıştır. Zira sonsuz kuvvetler(arms) O'nun arkasındadır. Hatırlayın Vivekananda'nın Atman'ı kullanmasını ki bu, bilimsel bir yarar değildi. Zira ondan belirli bir sonuç çıkaramayız; tamamen duygusal ve manevi bir fayda idi.

Bir meseleyi somut örnekler yardımıyla anlatmak her zaman en iyi yoldur. Bu yüzden şimdi bana Walt Whitman'ın 'Sana' adlı şiirinin bir kısmını okumama müsaade edinizdeki 'Sen' okuyucu veya dinleyici için erkek veya kadın olabilir.

Kim olursan ol, şiirimle seni ellerime alıyorum;
Dudaklarımla kulağına yakından fısıldıyorum
Bir çok kadın ve erkeği sevdim ama hiç kimseyi senden daha çok sevmiyorum.

Ben, her zaman üşengeç ve suskunum;
Kendimi çok öncelerden sana adamalıyım
Senden başka kimseyle konuşmamalıyım, senden başka kimseye şarkı söylememeliydim.

Her şeyi terk edeceğim, geleceğim ve sana şarkılar (hymns) söyleyeceğim
Kimse seni anlamadı, ancak ben anlarım

Kimse sana dürüst davranmazdı- sen de kendine dürüst davranmadın;
Benden başka hiç kimse seni mükemmel bulmadı- sadece ben, sende mükemmellik buluyorum

* William James'in "Pragmatism, 1916, New York" adlı kitabının 273-301 sayfaları arasındaki 'Pragmatism and Religion' adlı makalenin çevirisidir.

** Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Yrd. Doçenti.

Senin kutsallığını ve azametini yansıtan şarkılar söyleyebilirim
Sen kendinin ne olduğunu bilmiyorsun-tüm hayatında hareketsizdin;
Yaptığın şeylere alaylarla karşılık verildi.

Ama alaylar sana değil;
Onların altında ve içinde seni gizlenmiş görüyorum
Hiç kimsenin seni takip edemeyeceği yere kadar takip ederim
Sessizlik, masa, düşüncesizce söylenen söz, gece, günlük işler,
Eğer bunlar seni diğerlerinden veya senden gizlerse, beni senden gizleyemezler
Tıraşlı yüz, dalgın bakış, pürüzlü ten, eğer bunlar diğerlerine engelse de, beni engelleyemezler
Küstah kılık, kaba tavır, sarhoşluk, açgözlülük, erken ölüm, tüm bunları bir kenara koyuyorum.

Sana uymayan kadın veya erkekte merhamet yoktur
Senin gibi güzel olmayan kadın veya erkekte hiç bir fazilet ve güzellik yoktur
Sendeki gibi, diğerlerinde ne yiğitlik ne de sabır var
Seni bekleyen hoşnutluk diğerleri için yoktur

Kim olursan ol! her türlü tehlikede kendini ispatla
Seninle karşılaştırıldığında batı ve doğunun bu gösterileri munistir
Bu sınırsız çayırılar- bu sonsuz ırmaklar gibi sınırsız ve sonsuzsun
Sen onların efendisi veya hanımı olan "o" sun
Tabiatın üzerindeki Efendilik veya hanımlık, elemanlar, acı, arzu, ölüm senin hakkındır

Umut, ayak bileğinden düşer- sen şaşmaz kifayet bulursun;
Yaşlı veya genç, kadın veya erkek, kaba, yavaş neyi içerdysen diğerleriyle karşı çıkarsın;
Doğum, hayat, ölüm, kader, defin vasıtasıyla imkanlar sağlanır, hiçbir şey sınırlanmamıştır;
Kızgınlıklar, kayıplar, hırs, cahillik, bıkkınlık vasıtasıyla sen her ne olursa olsun tüm engellerin üstesinden gelirsın;

Gerçekten güzel ve dokunaklı bir şiir, her halükarda şiiri anlamanın iki tarzı vardır ve her ikisi de faydalıdır.

Biri saf kozmik duygulanımın mistik tarzı olan tekçi yol; kutsallıklar ve azamet tahri-
finin ortasında bile olsa bu yol mutlaka sizindir. Size ne olursa olsun, nasıl görünürseniz
görünün manen güvendesiniz. Geriye bak ve arkana *uzan*; varoluşunun gerçek prensibine!
Bu, rahatlığın, kaygısızlığın meşhur yoludur. Düşmanları bu yolu, manevi bir afyona benze-
tirler. Bununla beraber muazzam tarihi doğrulamaya sahip olduğu için pragmatizm, bu yola
saygı duymak zorundadır

Ancak pragmatizm, şiirin çoğulcu yorumu olan diğer yola da saygı duyulmasını
bekler. Söylenen ilahiyi o kadar çok meth etmen, görünüşte daha iyi imkanlara sahip oldu-
ğunu, kendine veya başkalarına karşı başarısızlıklarını gizlediğin anlamına gelebilir. Bu,
şânın dostudur diye fakir hayatı isteklice kabul etmen için sana gıpta edenlere veya sevenle-
re gösterdiğin liyâkatin anlamına gelebilir. Sen hiç olmazsa dinleyicinin bütün dünyasının
kadrini bilir, takdir eder ve bu durumda gerekeni yaparsın. Kendini hakir görme, sadece
yüksekleri düşün. Hayatını orayla özdeşleştir, o zaman kırgınlıklar, kayıplar, cehalet, bıkkınlıkla kendine ne yaparsan yap, ne kadar derin olursan ol, bu yolu seçersin.

Şiiri ele almanın her iki yolunda bize sadakat teşvik edilir. Her iki yol mutlu eder;
her ikisi insanî hayatı kutsallaştırır. Her ikisi altın arka plan üzerine *senin* resmini çizer.
Fakat ilk yolun arka planı statik Bir' iken; ikinci yol mümkünleri, aslî mümkünleri ifade
edip, bu kavramın bütün huzursuzluklarını kapsamaktadır.

Şiiri okumanın her iki yolu da yücedir; ama açıktır ki çoğulcu yol, pragmatik mizaç ile en iyi şekilde uyur zira bu yol, zihnimize gelebilecek tecrübemizin sonsuz sayıdaki detaylarını direkt olarak telkin eder. O, bizde işleyen belli faaliyetleri oluşturur. Bu ikinci yol, ilk yolla karşılaştırıldığında sıkıcı ve dünyevî görünüyor ama hiç kimse kavramın herhangi yabancı anlamı ile hiç bir şekilde onu sert fikirlilikle suçlayamaz. Bununla beraber eğer pragmatist olarak siz, ilk yola karşı, olumlu olarak ikinci yolu ileri sürerseniz, büyük bir ihtimalle yanlış anlaşılacaksınız. Siz daha kutsî anlayışların inkarı ile ve en kötü anlamda sert fikrin bir müttefiki olmakla suçlanacaksınız.

Geçen toplantımızda bu topluluk üyelerinden birinin bazı satırlarını okuduğum mektubunu hatırlıyorsunuzdur. Sizlere o mektuptan bir kaç satır daha okumama müsaade edin. Bu satırlar, çok geniş sandığım, önümüzde duran alternatifleri akletmemizdeki belirsizlikleri gösterir.

Dostum ve gazetecilik yapan biri, çoğulculuğa "inanıyorum" diye yazıyor; Gerçeği aramada yüzen bir buz kalıbından diğerine veya sonsuz denize sıçradığımızı ve eylemlerimizin her biri ile yeni doğruları mümkün, eskileri ise imkansız kıldığımızı inanıyorum. Her insanın kainatı daha iyi yapmada sorumlu olduğuna ve eğer bunu gerçekleştirmezse kainat tamamlanmamış olarak kalacağına inanıyorum

"Bununla beraber aynı zamanda çocuklarımın şifasız hastalığa yakalanabileceğine ve (çekmeseler bile) çekebileceklerine ve kendimin aptal olduğuma ve dahi aptallığımı görece kadar beynim olmasını bir şartla kabul ediyorum. O da tüm nesnelerin rasyonel bir birliği imgelememde ve akıl yürütme yoluyla inşaa edilir. Eylem ve düşüncelerim ile yorumlarım diğer görüngü dünyaları ile desteklendiği gibi algılayabiliyor ve tasvip ettiğim kendime ait bir şemayı -böylece desteklendiğinde- oluşturduğumu, natüralist ve pragmatistin açık çoğulculuğunun ötesinde ilgi ve alaka duymadıkları mantıki birlik ve silsileye bakmayacağı-mıza ikna edilmeyi reddediyorum.

Şahsî inancın böylesi güzel bir ifadesi dinleyicinin kalbini coşturuyor. Ama felsefi açıdan kafasını ne kadar aydınlatabilir? Dünyanın şiirinin monistik ya da çoğulcu yorumlanmasını yazar tutarlı bir şekilde tercih edecek mi? Yazar sıkıntılarının diğer fenomenlerin getirebileceği bütün çareler ile desteklendiğinde hafiflediğini söyler. Açıkça yazar burada iyileştirici bir yolla yorumladığı tecrübemin detaylarına, ileriye doğru yönelir.

Bununla beraber o, kendisinin geriye yönelmesi gerektiğine inanır. Aslında daimi olarak onların tüm mümkün tecrübî *birleşmesini* kast ettiğinde o nesnelerin rasyonel *birliği* diye adlandırdığı şeyden konuşur. O, rasyonalizmin soyut Bir'ini eleştirdiği için, aynı zamanda pragmatistin somut çoğun koruyucu imkanlarına inanmanın tesellisinden mahrum bırakıldığını zanneder. O, kısaca dünyanın mükemmelliğini zorunlu bir prensip olarak hissederek ve mükemmelliği ise yalın bir mümkün *terminus ad quem** olarak almaz.

Mektubun yazarını pragmatist *sans le savoir*** olarak değil, gerçek bir pragmatist olarak kabul ediyorum. Yazar, bana ilk konferansında konuştuğum, nasıl mutabık oldukları ya da olmadıkları konusunda çok dikkatli olmaksızın, tüm iyi şeyleri devam ettirmek isteyen, felsefe amatörlerinin sayısız sınıflarından biri olarak bana görünüyor. "Tüm nesnelerin rasyonel birliği" o kadar ilham verici bir formül ki biri onunla bir şekilde çekinmeden per-

* Varılacak sonuç

** Taraftar

vasızca pragmatik olarak birleştirilmiş ve iyileştirilmiş bir dünyayı kastetmesine rağmen soyut olarak çoğulculuk onunla çatışıyor (yalın olarak isim çelişiyor) diye suçlayabilir. Bir çoğumuz bu mühim belirsizlikler içerisinde kalırız ve (bizim) böyle olmamız oldukça iyidir ancak açık düşünceliğin menfaati açısından bazımızın daha da ileri gitmesi oldukça iyidir. Bu yüzden de bu özel dinî nokta üzerinde biraz daha ayırt edici olarak odaklanmaya çalışacağım.

Öyleyse sizler den bu siz, bu mutlak gerçek dünya, ahlaki ilhamlar veren ve dini değere sahip bu birlik, tekçi veya çokçu olarak mı ele alınacak? O bir *ante rem* veya *in rebus* * mudur? O, bir prensip veya bir gaye, her hangi bir mutlak veya sonlu, bir ilk veya son mudur? O, seni geriye veya ileriye mi yöneltir? O, gerçekten bu iki şeyi birbirine birleştirmeye kesinlikle değer zira ayrıldıkları taktirde onların yaşam için kesinlikle farklı anlamları olur.

Lütfen dilemmanın, bu dünyanın imkanları kavramı etrafında pragmatik bir şekilde döndüğünü fark ediniz. Entelektüel olarak rasyonalizm, çoğu gerçekliklerin mümkünliğünün temeli olarak birliğin mutlak prensibini ortaya çıkarır. Duygusal olarak o, toplayıcı ve imkanların bir sınırlayıcısı, neticenin iyi olacağına bir kefil olarak görülür. Bu tarzda ele alındığında mutlakın, tüm iyi şeyleri gerçek ve tüm kötü şeyleri imkansız yaptığı (sonsuzda, isimlendirecek olursak) ve imkanların sonsuz kategorisini daha güvenli kategorilere dönüştürdüğü söylenebilir. Bu noktada birisi, bu dünyanın böyle olması veya olacağına ısrar eden ve dünyanın kurtarılması gerektiği konusunda ısrar eden insanlarla, dünyanın kurtarılabilirliğine inanmakla yetinenler arasında mevcut büyük dini farklılıkların yer aldığını görür. Bu yüzden aklî ve tecrübî dinin tüm ihtilafı, imkanın geçerliliği üzerindedir. Dolayısıyla bu kelime üzerinde odaklaşarak işe başlamak gerekir. Kesin olarak 'mümkün' kelimesi ne anlama gelebilir? Düşünmeyen insanlara göre o, hiçlikten daha gerçek, varoluştan daha az gerçek, oluşun üçüncü tabakası, alaca karanlık krallığı, melez bir durum, gerçekliklerin dışarıya çıktığı ve içine girdiği zindan ve geçilmek için yapılan şimdi anlamına gelir.

Tabii ki böyle bir tanım bizi tatmin edemeyecek kadar müphem ve yetersizdir. Başka yerde olduğu gibi burada da terimin anlamını çıkartacak tek yol ona pragmatik metodu uygulamaktır. Bir şeyin mümkün olduğunu söylediğimde onu farklı kılan nedir? Pragmatik metot, en azından bu ayrımı yapar; eğer biri onu imkansız diye adlandırırsa ona karşı çıkabilirsiniz, eğer biri onu aktüel diye isimlendirirse ona da karşı çıkabilirsiniz ve eğer biri onu zorunluluk diye isimlendirirse sizin de ona karşı çıkabileceğiniz ayrımı ortaya koyar

Ancak bu çelişkilerden doğan imtiyazların fazla kıymeti yoktur. Zira bir şeyin mümkün olduğu söylediğinde o, aktüel gerçek bağlamında çok fazla bir değişiklik yapmaz.

İfade doğru olsa bile bunu şu takip eder; mümkün şeyi engelleyebilecek gücün olmadığı anlaşılması, bu olmuş farkı meydana getirir. Müdahale sebeplerinin yokluğunun nesnelere mümkün gerçek ve böylece çıplak ve soyut anlamda mümkün kıldığı söylenebilir.

Ancak ekseriye mümkünler çıplak değildir; onlar somut olarak temellendirilmiş veya (dediğimiz gibi) iyice temellendirilmiştir. Bu, pragmatik olarak ne demektir? Bu, sadece engelleyici şartların olmayışı değil aynı zamanda mümkün şeyin ortaya çıkışının bazı şartlarının aktüel olarak hazır oluşu anlamına gelir. Bu yüzden somut mümkün tavuk şu demektir:(1) tavuk fikri kendi içinde çelişme barındırmaz; (2) çocuklar, kocarca veya diğer düşmanlar ortada yoktur; ve (3) en azından gerçek yumurta mevcuttur Mümkün tavuk, gerçek

* Öncelik veya sonralık

bir yumurta demektir, buna ilaveten yumurtaya oturmuş bir tavuk, veya kuluçka makinası veya buna benzer bir şey anlamına gelir. Zira gerçek şartlar mükemmelliğe yaklaştıkça tavuğun tamamlanması gittikçe daha iyi temellendirilmiş mümkünat olur. Ne zaman ki şartlar tümüyle tamamlanır, mümkünlüğü biter ve aktüel gerçekliğe dönüşür.

Şimdi bu kavramı dünyanın kurtuluşuna uygulayalım. 'Bu mümkündür' demek pragmatik olarak ne anlama gelir? Bu dünyanın kurtuluş şartlarından bazılarının gerçekten mevcut olduğu anlamına gelir. Onlar ne kadar çok mevcut olurlarsa daha az engelliyici şart bulabilir ve fiili olarak daha iyi temellendirme kurtuluşun mümkünlüğüdür. Ne kadar çok ihtimal varsa kurtuluş gerçeği o kadar mümkün olur.

Bundan dolayı, başlangıç olarak mümkün konusunda diyeceğimiz şimdilik bu kadar.

İmdi zihinlerimizin dünyanın kurtuluşu gibi meselelerde nötr ve duyarsız olması gerektiğini söylemek hayatımızın yegâne ruhuyla, maneviliği ile ters düşecektir. Kim bu konularda (kendisinin) nötr olduğunu zannederse kendisinin bir aptal veya taklitçi olduğunu ilan etmiş olur. Biz hepimiz kainatın emniyetsizliğini en aza indirmeyi arzu ederiz; onun her düşmana maruz kaldığını ve hayatın tahrip eden cereyanına açık olduğunu kabul ettiğimizde mutsuz oluruz, olmamız da gerekir. Yine de dünyanın kurtuluşunun imkansız olduğunu düşünen mutsuz insanlar da vardır. Onlar kötümserlik olarak bilinen doktrinin savunucularıdır.

Buna karşılık iyimserlik dünyanın kurtuluşunun kaçınılmaz olduğunu düşünen doktrindir.

İki stand arasındaki orta yol, insan işlerinde bir tavırdan daha az bir doktrin olarak şekillendirilmiş olsa da, iyileştiricilik(meliorizm) doktrini diye isimlendirilebilir. İyimserlik, Avrupa felsefesinde daima taht süren doktrin olmuştur. Kötümserlik ise son dönemlerde Schopenhauer tarafından tanıtılmıştır ve şu ana kadar sistematik savunucuları çok azdır. İyileştiricilik kurtuluşu ne zorunlu ne de imkansız olarak ele alır. İyileştiricilik gerçek şartlar ne kadar çok sonsuzlaşırsa o oranda mümkün olan imkan gibi kurtuluşu ele alır.

Açıktır ki pragmatizm iyileştiriciliğe doğru yönelmelidir. Dünyanın kurtuluşunun bazı şartları aktüel olarak hala mevcuttur ve bu gerçeğe gözlerini kapatması mümkün değildir: arta kalan şartlar gerçekleştirilirse, kurtuluş başarılı bir gerçek olacaktır. Tabiatıyla burada kullandığım terimler fazlasıyla özettir. Sizler dünyanın kurtuluşunu istediğiniz her hangi bir şekilde yorumlayabilirsiniz ve onu ayrıntılı ve ferdî veya istediğiniz gibi buhranlı ve yekpare bir fenomen gibi yapabilirsiniz.

Mesela bağrına bastığı idealleriyle yaşamak ve çalışmak isteyen bu odadaki birini ele alalım. Gerçekleştirilecek her bir ideal dünyanın kurtuluşu için bir katkı olacaktır. Ancak bu özel idealler yalın soyut imkanlar değildir. Onlar temellendirilmiş, yaşayan mümkünlendir zira biz onların canlı şampiyonları ve yeminleriyiz. Eğer tamamlayıcı şartlar gelir, onlara ilave olursa ideallerimiz aktüel şeyler haline gelirler. Şimdi tamamlanmış şartlar nelerdir? Onlar, evvela zamanın doluluğu içerisinde bize bir şans, heyecanla gerçekleştirebileceğimiz bir aralık ve nihayette eylemimizin bize vereceği böylesi nesnelere bir karışımıdır. Öyleyse eylemimiz kendisi için bu aralıktan geçtiği kadar dünyanın kurtuluşunu *yaratır mı?* O, sadece tüm dünyanın kurtuluşunu değil aynı zamanda dünyanın şümülünü bizzat kapsayan çokluğu da yaratır mı?

Burada cesaretle işe giriyor ve rasyonalistler ile monistlere, hangi adla isimlendirilirse isimlendirilsin hepsine karşı *niçin olmasın* diye soruyorum. Eylemlerimiz, bizi biz yapan ve geliştiren dönüm noktaları, bilginin en içten ve en mükemmel parçaları olan bize dünyanın en yakın kısımlarıdır. Niçin onların sathî değerlerini ele alırız? Onlar niçin dünyanın aktüel dönüm noktaları ve göründükleri gibi de gelişme yerleri olamazlar? Hiç bir yerde dünyanın bundan farklı bir şekilde gelişemeyeceği, bu yapıda gerçeği yakaladığımız oluşumun atölyesi niçin olmasınlar?

Saçma! denildi. Yeni varlıklar mahalli yerlerine nasıl gelir ve rasgele geriye kalandan bağımsız olarak ayrı kalabilirler. Eylemlerimiz için bir neden olmalı ve son mercide onları maddi tesirden ya da evrenin tüm mahiyetinin mantıkî zorlayıcı nedeninden kurtaracak bir sebep aranabilir mi? Her yerde bir gerçek büyüme veya görünüşte büyüme benzer bir amil olabilir ve bu amil yekpare dünyanın kendisidir. Eğer büyüme olursa her yerde olur, sadece bu tek parçanın *per se* (kendi başına) büyümesi akıl dışıdır.

Eğer biri rasyonellikten -nesnelerin nedenlerinden bahsederse ve onların yerlerine gelemeyeceğinde ısrar ederse ki- bir nesnenin niye gelmesi gerektiği konusunda neticede ne tür bir sebep var olabilir. Mantık ve zorunluluk ve kategoriler ve mutlakta felsefi makinenin tüm içeriklerinden istediğimiz gibi bahsediniz nesnelerin gerçekleşmesiyle ilgili tek gerçek neden birinin onun burada olmasını arzu etmesidir. Dünyanın kütesinin parçaları ne kadar küçük olursa olsun ona ferahlık vermesi talep edilmeli, olabileceği gibi talep edilmeli. Bu, maddi sebepler ile mukayese edildiğinde canlı bir sebeptir ve maddî sebepler ile mantıkî zorunluluklarda hayali olan şeylerdir.

Kısaca yekpare tümüyle rasyonel evren, bizi kuşatan arabulucu kuvvetleri dikkate almadan ya da pasifize etmek zorunda kalmadan her arzunun daha kısa bir sürede karşılandığı telepati dünyası, umulan dorukların dünyası olacaktır. Bu, Mutlak'ın kendi dünyasıdır. Başka hiçbir şart talep etmeksizin o, görüngü dünyasını olduğu gibi, ve tam onun istediği gibi olmasını ister Dünyamızda, ferdin arzuları sadece tek bir durumdur. Diğer fertler diğer arzularla oradadır ve onlar ilkin teskin edici olmalılar. Bu yüzden Varlık, bu dünyadaki bir çok dirence rağmen gelişir ve uzlaşmadan uzlaşmağa, ikincil rasyonel biçim diye adlandırılana doğru tedricen organize edilir. Biz, sadece hayatın bir kaç bölümündeki organizenin arzu edilir doruklarına yaklaşırız. Su isteriz ve musluğu döndürürüz. Fotoğraf isteriz ve düğmeye basarız. Bilgi isteriz ve telefon ederiz. Seyahat etmek isteriz ve bilet alırız. Bu ve benzer durumlarda arzu ettiğimizden fazlasını yapmaya hemen hemen hiç ihtiyacımız olmaz -dünya geri kalanı gerçekleştirmek için akıllıca düzenlenmiştir.

Ama bu rasyonellikten konuşmak, bir parantez ve bir arasözdür. Tartıştığımız ise çeşitli parçalarının katkısıyla bütün olarak değil, parça parça büyüyen bir dünya fikridir. Bu hipotezi ciddi ve canlı bir hipotez olarak ele alalım. Farz edelim ki dünyanın yazarı, dünyayı yaratmadan önce meseleyi sana aktardı ve dedi ki; her şeyi mükemmel olan, kurtarılaacağı kesin olmayan ve mükemmelliği ancak şarta bağlı olan bir dünya yaratacağım ve bunun şartı da her amil kendi seviyesinde en iyisini yapacak. Sana böylesi bir dünyada görev alma şansını veriyorum. Onun güvenliği, anladığın gibi garanti edilmemiştir. O gerçek tehlikele riyle gerçek bir macera ama buna rağmen gerçekleştirebilir. O, birlikte gerçekleştirecek, hakiki olarak yapılabilecek bir sosyal plandır. Bu sürece katılacak mısın? Kendine güvenip, riski göğüsleyecek kadar diğer amiller de güvenebilecek misin?

Tümüyle ciddi misin- eğer böylesi bir dünya sana teklif edilse, yeteri kadar güvensizlikten dolayı kendini bu sürece katılma zorunda hisseder misin? Kökten, çoğulcu ve

irrasyonel evrenin paketi veya parçası olmaktansa ayartıcının sesiyle biran kıskırtıldığın hiçliğin pineklemesine geri dönmeyi tercih ettiğini söyleyebilir misin?

Tabii ki sağlıklı bir yapıdaysanız, bu çeşit bir şey yapmazsınız. Bir çoğumuzda böylesi bir dünyaya tam olarak uyduğu sağlıklı bir fikir canlılığı vardır. Bu yüzden teklifi kabul ederiz.- "Top! und schlag auf schlag!(Ardı ardına)" O, içinde yaşadığımız dünyanın hemen hemen aynı olacaktı; bizim eski kötü huyumuza alışkanlığımız, sadakatimiz bizi hayır demekten alı koyar. Bize teklif edilen dünya en canlı bir şekilde bize 'rasyonel' görünecektir.

Çoğumuzun, bu yüzden teklifi memnuniyetle karşılayacağını ve yaratıcının kararına (fiat) kendi kararımızı ekleyeceğimizi söyleyebilirim. Bununla beraber bazılarımız böyle yapmaz; zira her insan tabakasında hastalıklı zihinler vardır ve onlara göre kurtuluş uğruna savaşılan bir evren beklentisi muhtemelen hiç bir çekicilik yapmayacaktır. Hepimizde cayma anları vardır: kendimizden baktığımız ve boş yere çabalamaktan yorulduğumuz anlarda pes edip, yaşamımız yıkılır ve mirasyedi tavrına düşeriz. Nesnelere şansına güvenmeyiz. Babamızın boynuna sarıldığımız, bir su damlasının denize veya ırmağa karışıp kaybolduğu gibi mutlak hayata massettirilen bir evren isteriz.

Sulh ve sükun, böylesi durumlarda istenen emniyet bir çok sonlu tecrübenin şaşırtıcı kazalarına karşı emniyettir. Nirvana, duyardan oluşan maceraların bu bitmeyen dünyasında selamet anlamındadır. Hindu ve Budistler, -bu durum onların tavırlarında temelli olduğu için- ancak korkar, daha fazla tecrübeden, hayattan korkarlar.

Bu durumdaki insanlara dinî monizm, teselli sözleriyle gelir: "Her şey gerekli ve temeldir-hasta ruhun ve kalbiniz ile her şey Tanrı ile birdir ve Tanrıyla her şey iyidir. Sonlu görünüşler dünyasında ister başarılı isterse başarısız görünüşün sonsuz ordular onun arkasındadır. Hiç şüphe yok ki insanlar, kendilerinin hastalık aşırılığına indirgendiklerinde mutlakçılık tek kurtuluş planı olur. Çoğulcu ahlakçılık, sadece dışlerini çatırdatır, göğüslerindeki kalbi dondurur.

Bu yüzden dinin iki türünü keskin tezat içerisinde somut bir şekilde görürüz. Eski terimlerimizi kullandığımızda, diyebiliriz ki mutlakçı plan yumuşak zihinlere, çoğulcu plan ise sert zihinlere uygundur. Bir çok insan, çoğulcu planı dinî olarak adlandırmayı kesinlikle reddeder. Onlar, onu ahlakî olarak adlandırır ve dinî sözcüğünü sadece monistlik plana uygularlar. Teslim olma anlamında din ve öz-yeterlilik anlamında ahlak, insan düşüncesi tarihinde yeteri kadar birbiriyle geçinemeyenler olarak birbirine karşı kıskırtılmıştır.

Burada felsefenin nihaî sorusu önünde duruyoruz. Çok manalı ve çok derin tekçi-çoğulcu alternatifin zihinlerimizin en derin ve en anlamlı sorunu olduğuna inandığımızı dördüncü konferansımızda söyledim. Ayrılmanın nihaî bir durum olabileceği, sadece tek tarafın hakikat olacağı mümkün müdür? Çoğulculuk ile tekçilik gerçekte birbirlerine zıt mıdır? Eğer dünya, çoğulcu olarak inşa edilmişse, gerçekten ayrı ayrı mevcutlar ve bir çok şeyden yapılmışlarsa, sadece parçalarla fiili olarak muhafaza edilebilirler ve onun epik tarihi hiç bir surette çeşitliliğin önceden 'kabul edip' sonsuzca 'galip geldiği' bazı aslı tekliklerle kısa devirli değildir. Eğer böyle olsaydı, bir felsefeyi veya diğerini seçmek üzerinde olurdu. Her iki alternatifte 'evet' diyemezdik. Mümkünle ilişkimizde bir 'hayır' olması gerekir. Nihai hüsrânı itiraf etmeliyiz: Bölünmez bir eylemde sağlıklı zihinli ve hasta zihni kalamayız.

Tabii ki insan olarak bir gün sağlıklı zihne, diğer gün hasta zihne sahip olabiliriz. Felsefedeki amatörler olarak kendimize tekçi çoğulcular veya hür iradeci deterministler veya bir çeşit uzlaştırıcılar türünden her ne adı verirsek verelim, kendimizi bu şekilde ad-

landırmaya izin verebiliriz. Ancak açıklık ve tutarlılık, doğru ile tam doğrunun pragmatik gereğini hisseden filozoflar olarak, düşüncenin ya yumuşak ya da sağlam tipinden birini benimseme meselesi bize zorla kabul ettirilmek istenir. Özellikle *bu* mesele hiç bir zaman aklımdan çıkmamıştır: Yumuşak zihinliliğin iddiaları çok iş göremez mi? Her nasılsa *in toto* da korunan bir dünya kavramı bekleyince çok şekerlenmez mi? Dinî iyimserlik aşırı derecede safdillik olmaz mı? Bunların hepsi muhafaza edilmeli mi? Kurtuluş eyleminin hiç bir bedeli yok mu? Son kelime güzel midir? Evrendeki her şey 'evet, evet' midir? Hayatın özünde 'hayır' ın gerçeği yok mudur? Hayat diye nitelendirdiğimiz yegâne ciddilik, kaçınılmaz hayırlar ve kayıpların onun bir parçasını oluşturduğu bir yerde gerçek fedakarlıkların olduğu ve ondan daimi olarak şiddetli ve keskin bir şeyin kabın tabanında kaldığı anlamına gelmez mi?

Burada resmi bir pragmatist olarak konuşamam; tüm söyleyebildiklerim kendi pragmatizminin, daha ahlakî bakışta ve tümüyle uzlaşma iddiasını bırak ma konusunda taraf tutmama hiç bir itirazın olmamasıdır. Bunun imkanı, çoğulculuğu ciddi bir hipotez olarak ele alan pragmatik cesaretle ilişkilidir. Sonuçta o, böylesi meselelere karar veren mantığımız değildir, bizim inancımızdır ve ben kendi inancımı veto edecek herhangi bir taklidî mantığın gerçekliğini reddediyorum. Evreni, sözünden caymaksızın ve 'oyun yok' diye bağırmaksızın gerçekten tehlikeli ve maceralı görmeye kendimi istekli buluyorum. Bir çok olayda olduğu gibi bize açık olan miras yedi tavrın, hayatın tümüne karşı doğru ve nihai bir tavır olmadığını düşünüyorum. Orada gerçek kayıpların ve gerçek kaybedenlerin olduğunu ve tümüyle korumanın olmadığını düşünüyorum. İdeale bir orijin gibi değil bir son (ultimate) olarak ve bir bütün olarak değil bir öz olarak inanıyorum. Fincan boşaldığında tortular daima geride kalır fakat dökülen şeyin imkanı, onu kabul edecek kadar tatlıdır.

Ashında sayısız insan imgelemleri bu ahlakî ve epik türdeki evrende yaşar ve bu evrenin sirayet edilmiş ve aldatılmış başarıları rasyonel gereklilikler için yeterli bulunur. Zihnin bu durumunu, kaybın hatta kaybolanın kendi olabileceği bu durumunu, telafi edilmez olarak her zaman hayranlıkla ifade eden Grek antolojisinde ince bir şekilde çevrilen güzel bir hicviye vardır.

"Bu sahilde gömülmüş kazazede bir denizci,
Gemiye sizin kumanda etmenizi önerir
Şık yelkenlilerle, kaybolduğumuzda
Sert fırtına esmişti."

Tanrının inayeti için lanetlemeye istekli misiniz? sorusuna "evet" diye cevap veren puritanlar: zihnin bu objektif ve alicenap durumunda idiler. Bu sistemde kötülükten kaçış yolu, bu kötülüğü kaldırmak(aufgehoben) veya aslî bir eleman olarak tümüyle korumakla değil fakat üstesinden gelmekleedir. *Bundan kurtuluş, onu tamamiyle terk ederek, dışarıya atarak ve ötesine geçerek, onun yerini ve adını unutacak bir evren yapmaya yardım etmektedir.*

Öyleyse "ciddiyet" elemanının çıkarılmayacağı bir evren türünü samimi bir şekilde kabul etmek tamamiyle mümkündür. Her kim böyle yaparsa bana göre gerçek bir pragmatisttir. O, tasarladığı ideallerin gerçekleşmesi için, güvenliği onaylanmamış imkanların bir tertibiyle hayat sürmeye ve eğer gerekirse bunu kendi hayatıyla ödemeye isteklidir.

Böylesi bir evrende, (kendisiyle) işbirliği yapmasına güvendiğin diğer kuvvetler gerçekte nelerdir? Onlar, kendi aktüel evrenimizin eriştiği varlık seviyesinde en azından onun

arkadaşlarıdır. Ancak bizim göz önüne almakta olduğumuz çoğulcu tipin dindar insanların her zaman inandığı gibi insan üstü güçler yok mudur? " Tanrıdan başka ilah yoktur" dediklerinde sözleri monistlik görünmüş olabilir; ancak insanlığın orijinal çok tanrıcılığı, kendisini monoteizme kusurlu ve müphem bir şekilde yüceltmıştır. Monoteizmin bizzat kendisi, şimdye kadar dinî ve metafizikçiler için bir sınıf bilgileri projesi değildi. Dünyanın kaderinin tüm şekillendiricileri arasında Tanrıyı her zaman *primus inter pares** olarak ancak bir yardımcı kabul etti.

Korkarım ki önceki konferanslarımda insanî ve insanî görünümle sınırlanmış pragmatizmin, metot olarak insan üstü güçleri uzaklaştırdığı anlamına gelmesi bir çoğunuzda etki yapmıştır. Gerçekten Mutlak için az bir hürmet gösterdim ve şu ana kadar Mutlakın dışında insan üstü hipotezlerden konuşmadım. Fakat Mutlak'ın teistik bir tanrı ile birlikte insan üstü güç olmaktan başka hiç bir şeye sahip olmadığını yeterince gördüğünüze inanıyorum. Pragmatik prensiplere göre eğer Tanrı hipotezi kelimenin en geniş anlamında ikna edici bir biçimde işliyorsa doğrudur. İmdi ne olursa olsun tecrübe gösteriyor ki bu hipotez gerçekten işler ve geri kalan zorluk, bu meseleyi tüm diğer işleyen doğrularla tatmin edici olarak uzlaşabilsin diye onu inşa etmek ve belirlemektir. Bu son konferansımın bitiminde teolojiye başlayamam fakat Tanrının gerçekliğini meydana çıkardığı kabul edilen, insanların dinî tecrübelerine dair bir kitap yazdığımı size söylediğimde benim pragmatizminin, ateistlik bir sistem olduğu suçlamasından muhtemelen hariç tutacaksınız. Ben şahsen insanî tecrübemizin evrendeki mevcut tecrübelerin en yüksek formu olduğuna inanmıyorum. Daha ziyade bizim evcil kedi ve köpeklerin insan hayatının tümüne olduğu gibi, evrenin tümüne aynı ilişkide durduğumuza inanıyorum. Onlar, çizim odalarımızda ve kütüphanelerimizde oturur. Onlar, kendilerinin belirlemediği manzarada rol alırlar. Onlar, başlangıçları, sonları ve şekilleri tamamiyle onların görüş açısının ötesini aşan tarihin kıvrımlarına yalın olarak dokunurlar. Bu yüzden eşyaların daha geniş hayatına yalın olarak dokunuruz. Fakat tıpkı kedi ve köpeklerin idealleri bizim ideallerimizle rastlaştığı gibi, kedi ve köpeklerin dini tecrübenin sağladığı kanıtlar üzerindeki gerçeğin günlük yaşam kanıtına sahiptirler ve böylece daha yüksek güçlerin olduğuna ve bizim kendi ideal çizgilerimize benzer çizgilerde dünyayı kurtarmak için çalışmakta olduğuna pekala inanırız.

Görürsünüz ki eğer dinin çoğulcu veya yalın olarak iyileştirici tipte olabileceğine izin verirsiniz pragmatizmi dindar olarak isimlendirilebilir. Fakat bu tür bir dine tahammül edip-edemeyeceğiniz sadece sizin karar vereceğiniz bir problem olacaktır. Pragmatizm dogmatik cevapları ikinci plana bırakmalı zira uzun vadede hangi din tipinin en iyi işleyeceğini henüz tam olarak bilmiyoruz. Gerçekte insanların çeşitli aşırı inançları, çeşitli iman serüvenleri delili ortaya koymak için ihtiyaç duyulan şeylerdir. Sizde muhtemelen kendi maceranızı ayrı ayrı yaşayacaksınız. Eğer inançlarınız temelden sert ise, tabiatın duygusal olgularının arbedesi sizin için yeterli olacaktır ve dine hiç ihtiyaç duymayacaksınız. Eğer inançlar temelden yumuşak ise dinin daha monist formuna sarılacaksınız; çoğulcu form, mümkünlere güvenmesiyle sizde yeteri kadar güven sağlıyor görünmeyecektir. Fakat aşırı ve radikal anlamda ne sert ne de yumuşak, çoğumuzun olduğu gibi bu ikisinin ortasında iseniz, benim teklif ettiğim çoğulcu ve ahlaki din tipinin muhtemelen sizin de bulacağınız kadar iyi bir dini sentez olduğunu göreceksiniz.

* Asli bir eleman